

STATI

Tři podoby solidarity a solidarita jako odpověď na strukturální nespravedlnost

Maroš Matiaško*

Abstrakt: Příspěvek se zabývá pojmem solidarita, jak je diskutován v současné politické filosofii. Jde o pojem, který má pozoruhodnou ústavněprávní relevanci, ale je mu věnováno mnohem méně pozornosti než jiným pojmům. V literatuře se solidarita chápe jako polysémantický pojem a typicky se rozlišují tři podoby solidarity: solidarita sociální, občanská a politická. V tomto příspěvku představím tyto tři podoby solidarity a následně se blíže zaměřím na solidaritu občanskou. Ta je spojována s konceptem sociálního státu a upozorňuje nás na specifika vztahů, které vznikají již v politickém společenství a můžou vytvářet i takové uspořádání, které by bylo možné popsat jako nespravedlivé. A právě motiv nespravedlnosti, a to v její specifické podobě strukturální nespravedlnosti, jak o ní uvažovala Iris Marion Young, provází mou diskusi o občanské solidaritě a jejím významu pro ústavněprávní, respektive lidskoprávní teorii a praxi, protože poukazuje na specifické jevy v pozadí, vůči kterým bychom neměli být lhostejní.

Klíčová slova: solidarita, strukturální nespravedlnost, Iris Marion Young, prekarita, lidská práva

Úvod

Solidarita je pojem s pozoruhodnou filosofickou a ústavněprávní relevancí, kterému je zároveň v teorii věnována mnohem menší pozornost než jiným pojmům, jako je např. rovnost či svoboda. Kurt Bayertz se domnívá, že jedním z důvodů této nevšímavosti je skutečnost, že solidarita implikuje pozitivní závazek jednat, díky čemuž nezapadá do teoretického mainstreamu. Ten je totiž od moderní doby definován „defenzivní orientací“, protože se podle Bayertze především snaží zdůvodnit, proč odvrátit hrozící nebezpečí ze strany druhých či státu.¹ Obvykle se v této souvislosti zmiňují Hobbes a Locke, kteří se označují za zakladatele moderního liberálního státu, ale současně jsou i kritizováni pro posesivní individualistickou filozofii vycházející ze sebezájmu jednotlivce.² Není proto překvapivé, že solidarita je tematizována spíše v těch teoretických proudech, které Bayertz označuje jako neindividualistické.³ Příkladem je fenomenologie či kritická teorie.

* JUDr. et Bc. Maroš Matiaško, LL.M., Právnická fakulta Univerzity Palackého; Human Rights Center, University of Essex. Autor je studentem doktorského studijního programu. E-mail: matiasko.maros@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8893-4269>. Článek byl připraven v rámci projektu IGA_PF_2021_004.

1 BAYERTZ, K. Four Uses of “Solidarity”. In: BAYERTZ, K. (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999, s. 4.

2 MACPHERSON, C., B. *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 1–2.

3 BAYERTZ, K. *Four Uses of “Solidarity”*, s. 4. Jde o rozmanité spektrum autorů. Od moderních kritických teoretiků (Habermas, Honneth) přes liberály (Richard Rorty nebo Dworkin) a komunitaristy (Taylor) až k představitelům katolického sociálního učení (Karol Wojtyła). Přehledně jednotlivé proudy diskutuje Steinar Stjernø, viz STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Solidarita se tematizuje jako polysémantický pojem.⁴ Různé významy odpovídají různým kontextům, v jakých je možné solidaritu aplikovat, a umožňují nám o tomto pojmu uvažovat v několika rovinách. Předně solidaritu chápeme jako pojem, který vyjadřuje určitou soudržnost společnosti v obecném slova smyslu. Zároveň ale jako solidaritu označujeme i vztah, který nás poutá k jiným členům už konkrétního politického společenství. Říkáme, že jsme solidární s těmi, kdo jsou nám z nějakého důvodu blízko, např. protože i ti druzí jsou příslušníci mého národa. A nakonec o solidaritě budeme mluvit i v těch případech, kdy vidíme, že druzí trpí. Jsme solidární s jejich osudem a motivováni pomoci. Sally J. Scholz tyto podoby označuje jako solidaritu sociální, občanskou a politickou.⁵ V této práci nejdříve vysvětlím, co se těmito podobami solidarity rozumí, a následně se zaměřím konkrétněji na občanskou solidaritu, kterou lze tematizovat jako pojem reagující na fenomén tzv. strukturální nespravedlnosti, který ve své práci rozpracovala Iris Marion Young a který má inspirativní praktický rozměr.

1. Tři podoby solidarity a pojem prekarity

Zkušenost, že mezi lidmi žijícími ve společenství existuje zvláštní pouto, které má politické a právní důsledky, je prastará. Aristotelés psal o politickém přátelství, židovsko-křesťanská tradice mluví o lásce k bližnímu a bratrství a římský právníci jako *in solidum* označovali zvláštní typ právního závazku.⁶ Tato zkušenost se od moderní doby označuje jako solidarita. V době Velké francouzské revoluce, jak si všímá Brunkhorst,⁷ se solidarity dovolával Mirabeau i Danton, i když jakobínským sloganem se stalo bratrství. Ústavněprávní reflexi solidarita našla v čl. 34 jakobínské ústavy. Toto ustanovení, zjevně inspirováno Rousseauovým dílem *O Společenské smlouvě*, uznalo, že oprese vůči jednotlivci je opresí vůči všem.⁸ V 19. století se solidarita stala pojmem sociálních utopistů, nově se organizujícího dělnického hnutí a vznikající sociologie. Ve 20. století pak lexikonu křesťanského sociálního učení,⁹ ale i liberálních politických filosofů,¹⁰ představitelů kritické teorie¹¹ či fenomenologů.¹²

⁴ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 4, 3–26.

⁵ Viz SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2008.

⁶ Původu pojmu solidarita v politické filosofii se věnoval Hauke Brunkhorst. Podle Brunkhorsta jsou přátelství, bratrství a solidární závazek pojmy, které předcházejí solidaritě, která z nich v moderní době obsahově vyrůstá. Viz BRUNKHORST, H. *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community*. Cambridge: MIT Press, 2005, s. 11–54.

⁷ *Ibidem*, s. 1.

⁸ Podle čl. 34 ústavy z roku 1793 „[o] útlak společenského těla jde tehdy, když je utlačován i jediný z jeho členů. Když je utlačováno společenské tělo, dochází k útlaku každého jeho člena.“ Dostupné z: <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793>>.

⁹ Historii pojmu mapují podrobně zejména dvě práce: BRUNKHORST, H. *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community*; STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*.

¹⁰ Například RORTY, R. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

¹¹ Viz HONNETH, A. *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: MIT Press, 1995, s. 92–130.

¹² Pojem solidarity ve své práci rozvíjeli například Max Scheler nebo Jan Patočka. Scheler kladl důraz na motiv odpovědnosti za druhé a interdependenci jednotlivých členů společnosti, Patočka na motiv nelhostejnosti vůči útlaku. Viz IBANA, R. *The Essential Elements for the Possibility and Necessity of the Principle of Solidarity according to Max Scheler. Philosophy Today*. 1989, Vol. 33, No. 1, s. 42–55; PATOČKA, J. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: OIKOIMENH, 2007, s. 117–118.

V politické filosofii se rozlišuje několik podob solidarity, které se vzájemně prolínají a mají stejné znaky.¹³ Přehledně o tom píše např. Scholz, která rozlišila 1) solidaritu chápanou jako sociální solidaritu, tedy pouto, které odkazuje na sdílenou odpovědnost za společenství, ve kterém žijeme; 2) občanskou solidaritu, kde se zdůrazňuje role státu a solidární distribuce zdrojů, v této souvislosti se mluví o sociálním státu; 3) a nakonec tzv. politickou solidaritu, která má charakterizovat propojení těch, kteří vystoupí vůči opresi, respektive mají společný, velmi často politický zájem, např. na uznání něčích práv.¹⁴

V právu lidských práv je situace méně přehledná. Například v judikatuře se výslovně setkáváme s pojmem sociální solidaritu, a to v kontextu odpovědnosti za druhé.¹⁵ Občanská solidarita se diskutuje implicitně v kontextech právních otázek spojených se systémy přerozdělování. Někdy se píše jednoduše o solidaritě bez přívlastku, jindy se zase mluví o „principu solidarity“.¹⁶ Politická solidarita sice tematizována výslovně není, ale z judikatury by se dala odvodit v případech, kdy byla uznána aktivní legitimace těch, kteří jednali solidárně s obětí vážného porušení práv.¹⁷

Pokud se blíže podíváme na jednotlivé podoby solidarity, lze sociální solidaritu charakterizovat jako odpověď na otázku, proč nebyť lhostejný vůči situaci zranitelnosti druhého. Lze ji spojit s pojmem odpovědnost, který znamená schopnost odpovědět (fr. *réponse-abilité*, angl. *response-ability*), jak o tom uvažoval např. Emmanuel Levinas,¹⁸ a díky tomu odkázat na specifické sociální pouto určující soudržnost společenství. Jde o pojem, který pojmenovává situaci, kdy jsme konfrontováni s výzvou k určité odpovědi, a to už tím, že jsme součástí určitého společenství. Zajisté, i mlčení je odpověď, ale to nic nemění na faktu, že je před námi prostor, v němž je možné tematizovat schopnost odpovědět, a to i v ústavněprávně relevantním smyslu. Koneckonců, v preambuli Ústavy čteme závazek rozvíjet stát jako místo „*rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku*“, a v čl. 1 Všeobecné deklarace, že lidé „*mají spolu jednat v duchu bratrství*“. Povědomí o povinnostech, respektive o jednání v duchu bratrství můžeme označit jako *sociální solidaritu*, která vyjadřuje právě to pouto, jenž udržuje kohezi určitého společenství. Specifické pro sociální solidaritu je, píše Scholz, že odkazuje na předpoklad jednotícího prvku, např. sdílenou zkušenost, a ospravedlňuje takové povinnosti, které nesouvisí nutně s odpovědí na nespravedlnost. Jinak řečeno, jde o obecnější rovinu.¹⁹

¹³ Scholz uvádí tři znaky solidarity. První je vztah. Konkrétně solidarita vyjadřuje vztah mezi individuem a společenstvím. Druhý vyjadřuje povahu tohoto vztahu. Jde o vztah, který vytváří jednotu. V jádru se proto solidarita týká otázky, co společnost drží pohromadě. Jde o otázku koheze společenství, které se skládá z individuí. Třetím znakem je zvláštní povaha povinností, které jsou vzájemné a jsou určovány jako povinnosti pozitivní. Viz SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 18–19.

¹⁴ *Ibidem*, s. 17–20.

¹⁵ Například v kontextu nároku na státní podporu v případě zdravotního postižení (*Bélane Nagy proti Maďarsku*, stížnost č. 53080/13, rozsudek Velkého senátu ze dne 13. 12. 2016, § 81); anebo jako odpovědnosti za zdraví druhých (*Vavrička a další proti České republice*, stížnosti č. 47621/13, 3867/14, 73094/14 a další, rozsudek Velkého senátu ze dne 8. 4. 2021, § 279).

¹⁶ ESLP ve věci *Bélane Nagy proti Maďarsku* (č. 53080/13, § 116) uvedl, že schémata sociálního zabezpečení „*jsou vyjádřením solidarity společnosti se zranitelnými členy*“. Podobně je občanská solidarita tematizována i v judikatuře Ústavního soudu, například v nálezu pléna Pl. ÚS 2/08, bod 53.

¹⁷ ESLP. *Centre for Legal Resources ve prospěch Valentina Câmpeanu proti Rumunsku*, stížnost č. 47848/08, rozsudek Velkého senátu ze dne 17. 7. 2014.

¹⁸ LEVINAS, E. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1994, s. 109.

¹⁹ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 21.

U občanské solidarity jde primárně o pojmenování těch situací a vztahů, které vznikají již specificky v politickém společenství. V literatuře se občanská solidarita spojuje s pojmem sociálního státu a s hledáním odpovědi na otázku, „*jak nejlépe ochránit občany před zranitelnostmi, které by bránily jejich účasti na občanském životě*“.²⁰ Klíčovou otázkou je, jak vlastně poznat, co této participaci brání, respektive bránit může, aby se dalo na tyto překážky ve smyslu sociální solidarity zaměřit. K poznávání je potřebné adekvátní instrumentarium. Jedním z instrumentů by mohl být jak specifický pojem strukturální nespravedlnosti,²¹ kterému se blíže věnuji v další části tohoto příspěvku, tak i pojem prekarity, který se pojí se zranitelností člověka a lze jej chápat jako důsledek této nespravedlnosti. V politické filosofii se rozlišuje mezi univerzální zranitelností, která je všem vlastní, a zranitelností, která je situační.²² Zároveň se zvláště pojmenovávají ty situace, které jsou umělé, např. jsou vytvořeny konkrétní politikou či normami, přičemž na lidi dopadají tak, že míru univerzální zranitelnosti zvyšují. Judith Butler tyto situace označila termínem prekarita.

Pojem prekarita se stal součástí lexikonu politické filosofie poměrně nedávno. Slovo má původ ve francouzském *précarité*, které by se dalo přeložit jako nejistota. V 90. letech minulého století o prekaritě psal francouzský sociolog Pierre Bourdieu, který se věnoval nestandardním podobám práce a ztrátě finanční a existenční jistoty pracujících. Později, v práci *Precarious life*, dala nový význam tomuto pojmu právě Butler. V jedné větě by se dalo říct, že v jejím pojetí se prekaritou rozumí situace, kdy jsou některé životy uznané jako méně hodnotné než jiné. Jejím slovníkem, pokud existují okolnosti, které nezajištěnost života – univerzální zranitelnost – maximalizují, jde o prekaritu.²³

Butler uvádí několik příkladů prekarity. Konkrétně když některé sociální skupiny trpí kvůli selhávajícím sociálním a ekonomickým podpůrným sítím a jsou vystaveny zvýšenému riziku onemocnění, chudobě, hladu, vysídlení a násilí nebo když se lidé stanou obětí svévolného státního násilí,²⁴ případně přežívají na trhu práce jako v podstatě postradatelná pracovní síla.²⁵ Samotný mechanismus prekarizace Butler nepopisuje a zůstává v rovině obecnějšího argumentu. Důležité je, že se vždy jedná „*o politicky vyvolaný stav zvýšeného rizika, ohrožení a hrozby pro určité skupiny lidí*“.²⁶ Anebo jinak a slovy Butler, vždy jde o otázku, na čích životech politickému společenství vlastně záleží.²⁷

²⁰ Ibidem, s. 33

²¹ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990, s. 39–65.

²² MATIAŠKO, M. Zranitelnost v diskuzi: skepse a možná cesta ven. *Studia philosophica*. 2021, roč. 68, č. 2, s. 29–46.

²³ BUTLER, J. *Rámce války: Za které životy netruchlíme?* Praha: Karolinum, 2013, s. 29.

²⁴ Ibidem.

²⁵ BUTLER, J. Can One Lead a Good Life in a Bad Life?: Adorno Prize Lecture. *Radical Philosophy*. Nov/Dec 2012, No. 176 [online] [cit. 2023-05-21]. Dostupné z: <<https://www.radicalphilosophy.com/article/can-one-lead-a-good-life-in-a-bad-life>>.

²⁶ LLOYD, M. The Ethics and Politics of Vulnerable Bodies. In: LLOYD, M. (ed.). *Butler and Ethics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, s. 175.

²⁷ BUTLER, J. *Can One Lead a Good Life in a Bad Life?* Někdy se v návaznosti na Butler píše o patogenní zranitelnosti. Patogenní zranitelnost odkazuje na „*morálně narušené nebo zneužívající vztahy*“, a to vztahy „*mezilidské či sociální*“, včetně „*sociálně-politického útlaču nebo nespravedlnosti*“, kdy jde o „*podkopávání autonomie nebo prohlubování pocitu bezmoci, který zranitelnost obecně vyvolává*“. Viz MACKENZIE, C. – ROGERS, W. – DODDS, S. Introduction. In: MACKENZIE, C. – ROGERS, W. – DODDS, S. (eds). *Vulnerability. New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 9.

V lidskoprávní praxi byla jako prekérní označena řada situací. Například ESLP jako prekérní označil nejistý migrační status,²⁸ právní situaci po porodu dítěte náhradní matkou,²⁹ špatnou finanční situaci stěžovatele, který nedokázal zaplatit soudní poplatek³⁰ nebo extrémní chudobu žadatele o mezinárodní ochranu.³¹ Soudci za prekérní považovali i celkovou situaci na konkrétním území,³² v jiném případě argumentovali ve prospěch uznání pozitivní povinnosti identifikovat a podpořit ženy v prekérní situaci, aby se nestaly obětí obchodování,³³ nebo tematizovali pojem nezajištěnosti života v kontextu chudoby, a to jako absenci základního bezpečí.³⁴ Soud za prekérní dokonce považoval konkrétní situaci celé sociální skupiny, a to konkrétně sexuální menšiny.³⁵

Poznávání této specifické situační zranitelnosti nás přibližuje ke způsobu, jak se v lidskoprávní praxi neuzavírat před výzvou řešit komplexnější problémy těch, kdo prekaritu prožívají a byli a jsou např. slovy Ústavního soudu marginalizováni a ignorováni.³⁶ Zde do popředí vystupuje třetí podoba solidarity, tzv. *politická solidarita*, která „vzniká jako reakce na situaci nespravedlnosti nebo oprese“.³⁷ Téma politické solidarity ve své práci rozvíjela zejména Scholz, která zdůraznila specifický motiv odporu vůči nespravedlnosti, který různé aktéry spojuje. Nejde tedy už o pouto, jež by udržovalo kohezi společnosti, ani o vztah mezi státem a jednotlivcem, ale jde o jednotu v odporu vůči prekaritě. Tedy, zatímco občanská solidarita souvisí s uznáním práv a pozitivních závazků státu, politická solidarita dobře odpovídá klasickému *ubi ius, ibi remedium*, respektive že právo je pouze tam, kde je náprava. Naplnění tohoto pravidla vyžaduje jak funkční právní rámec, v němž by se mohl nárok na nápravu realizovat, tak nositele, kteří by jej realizovali. To odpovídá dialektickému vztahu mezi solidaritou a pojmem lidských práv, jak o něm píše Scholz.³⁸

2. Občanská solidarita a strukturální nespravedlnost

Občanská solidarita vyjadřuje pouto, které vzniká v rámci vztahu mezi jednotlivcem a státem. Jak bylo uvedeno výše, nad tímto vztahem můžeme uvažovat v kontextu dvou znaků. Tím prvním je občanství, druhým situační zranitelnost, respektive prekarita. Scholz píše, že občanská solidarita má podobu „závazků, které má stát jako kolektiv vůči

²⁸ Viz například ESLP. *Alleleh a další proti Norsku*, stížnost č. 569/20, rozsudek ze dne 23. 6. 2022, § 90; *Jeunesse proti Nizozemí*, stížnost č. 12738/10, rozsudek Velkého senátu ze dne 3. 10. 2014, § 107–108.

²⁹ ESLP. *A. M. proti Norsku*, stížnost č. 30254/18, rozsudek ze dne 24. 3. 2022, § 109.

³⁰ ESLP. *Nalbant a další proti Turecku*, stížnost č. 59914/16, rozsudek ze dne 3. 5. 2022, § 43.

³¹ ESLP. *M. S. S. proti Belgii a Řecku*, stížnost č. 30696/09, rozsudek Velkého senátu ze dne 21. 1. 2011, § 320.

³² ESLP. *Y. S. a O. S. proti Rusku*, stížnost č. 17655/17, rozsudek ze dne 15. 6. 2021, souhlasné stanovisko soudkyně Schembri Orland, § 10.

³³ ESLP. *S. M. proti Chorvatsku*, stížnost č. 60561/14, rozsudek ze dne 25. 6. 2020, souhlasné stanovisko soudce Pastora Vilanovy, § 11.

³⁴ ESLP. *Garib proti Nizozemí*, stížnost č. 43494/09, rozsudek Velkého senátu ze dne 6. 11. 2017, dissent soudce Pinta de Albuquerqueho, § 22–39.

³⁵ ESLP. *Oganezova proti Arménii*, stížnosti č. 71367/12 a 72961/12, rozsudek ze dne 17. 5. 2022, § 92, 105; *Bursac a další proti Chorvatsku*, stížnost č. 78836/16, rozsudek ze dne 28. 4. 2022, § 80.

³⁶ I. ÚS 1974/14 ze dne 23. 3. 2015, bod. 41.

³⁷ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 34.

³⁸ SCHOLZ, S. J. *Solidarity as a Human Right*. *Archiv des Völkerrechts*. 2014, Vol. 52., No. 1 (Special Focus of this Issue: Transnational Solidarity – An Interdisciplinary Approach), s. 49–50.

každému občanovi“, přičemž občanství chápe jako „*pouto, kdy jednotlivec může očekávat určité záruky od všech ostatních*“, a to zejména v situacích zranitelnosti.³⁹ Její pojetí občanství souhlasí s tím, jak tento pojem definoval T. H. Marshall. Podle Marshalla občanství znamená „*status plného členství v komunitě*“,⁴⁰ který ale předpokládá v různých situacích různou míru podpory. Marshall rozlišil historicky tři typy občanství. První nazval občanské občanství a uvedl, že zahrnuje práva týkající se svobod člověka, typicky osobní svobodu, svobodu slova a vyznání, právo na majetek a spravedlivý proces. Druhé, politické občanství se týká účasti na politické moci. A třetí, sociální občanství zahrnuje „*široké spektrum práv, od práva na malé množství ekonomického bohatství a bezpečí, k právu na plnou účast na sociálním dědictví a žít život civilizované bytosti podle převažujících standardů ve společnosti*“.⁴¹

Sociální občanství je jednou z teorií, kterou se v literatuře zdůvodňuje ústavní zakotvení sociálních práv.⁴² V jádru této koncepce je otázka rovnosti, protože na čem podle Marshalla záleží, je „*obecné obohacení konkrétního základu civilizovaného života, obecná redukce rizika a nejistoty, vyrovnání mezi více a méně šťastnými na všech úrovních*“.⁴³ Marshall zde nemá na mysli vyrovnávání mezi třídami, nejde o redistribuci zdrojů mezi různými skupinami, ale o předpoklad, že celá populace tvoří jednu třídu, slovy Marshalla, že lidé mají ve společnosti rovné postavení.⁴⁴

Bayertz uvádí, že v případě občanství, jak o něm uvažuje Marshall, nejde jenom o formální rovnost práv, ale požadavek směrem k státu se rozšiřuje na ekonomickou a sociální rovnost, tedy na zajištění rovného sociálního statusu lidí. Tento rovný status předpokládá i základní materiální bezpečí, které je zajišťováno jako podpora. A v případě, kdy budeme sociální rovnost chápat jako předpoklad plnohodnotného členství v politickém společenství, tedy jako podmínku občanství, musí být podle Bayertze také tato rovnost nárokovatelná jako právo.⁴⁵ Je totiž rozdíl, jak Bayertz píše, jestli se člověk spoléhá na milosrdenství, nebo může nárok na podporu i uplatnit. Tento rozdíl nespočívá pouze v míře pravděpodobnosti, že se podpory reálně lze domoci, ale i v „*důstojnosti a sebeúctě, s níž ji lze přijímat*“. A hlavně, jak uzavírá, závislost na druhých může „*vytvářet druhořadé občany*“, kteří nebudou ani ve stejné pozici, jako jsou jejich dobrodinci, ani v pozici, aby jim politicky odporovali.⁴⁶

V konkrétní právní rovině by archetypem bylo právo na materiální podporu. V naší ústavněprávní praxi byly občanská solidarita a sociální občanství zmíněny v kontextu práva občanů na bezplatnou zdravotní péči.⁴⁷ Historicky má spojení solidarity a sociální politiky, včetně nároků na zajištění rovného statusu, původ v 19. století, kdy sociální utopista Charles Fourier ve své vizi psal o společnosti, kde solidarita zahrnuje sdílení zdrojů

³⁹ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 27.

⁴⁰ MARSHALL, T. H. *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950, s. 28.

⁴¹ *Ibidem*, s. 11.

⁴² KING, J. *Judging Social Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 40 an.

⁴³ MARSHALL, T. H. *Citizenship and Social Class*, s. 56.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 23.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Konkrétně o tom psal soudce Jan Musil ve svém odlišném stanovisku k nálezu Ústavního soudu ze dne 20. 5. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 1/08, který se týkal ústavnosti regulačních poplatků ve zdravotnictví.

s lidmi v nouzi, zaručený minimální příjem a veřejnou podporu rodin.⁴⁸ Za otce myšlenky občanské solidarity se v literatuře označuje až Pierre Leroux, který v roce 1840 v knize *De l'Humanité* jako první systematicky rozpracoval pojem solidarity. Bayertz píše, že přínos Lerouxu spočívá v tom, že solidaritu výslovně odlišil od lítosti a milosrdenství, označil ji za přirozené právo a zdůraznil, že je to stát, kdo nároky plynoucí ze solidarity implementuje.⁴⁹ Proto lze občanskou solidaritu charakterizovat právě tím, že se „týká těch zranitelností, které by člověku bránily nebo znemožňovaly účast na občanském životě“ ve státě, jak píše Scholz, a to s cílem „využít sociální politiku ke snížení zranitelnosti všech jednotlivců“.⁵⁰ Jinými slovy, občanská solidarita označuje takový vztah mezi člověkem a státem, kdy stát není vůči situacím zranitelnosti včetně prekarity lhostejný, ale naopak, např. slovy Marthy Fineman, je na ně citlivý.⁵¹

Citlivý stát by podle Fineman měl systematicky vytvářet, udržovat či posilovat odolnost situacím zranitelnosti čelit, a to např. i tím, že se promění okolnosti, které prekaritu vytvářejí či udržují. To se nezdá být kontroverzní a judikatura je na takové případy poměrně bohatá. Zvláštním příkladem může být rozhodnutí *J. D. a A. proti Spojenému království*, které se týkalo změny výkladu právní úpravy, která výslovně měla za cíl prekaritu způsobit. Jednalo se o případ dvou stěžovatelek, které si díky státní podpoře dlouhodobě pronajímaly sociální bydlení. Po změně zákona byla oběma snížena podpora, protože nový právní režim je zařadil do kategorie osob, které využívají o jednu místnost navíc. Britská vláda přiznala, že očekávaným důsledkem mohlo být i ohrožení ztrátou bydlení, a podle soudců v podstatě argumentovala, že „prekarita byla záměrem tohoto schématu tak, aby rodiny byly motivovány k přestěhování“.⁵² Soud připustil, že stěžovatelky se kvůli své zranitelné situaci nacházely ve výrazně odlišném postavení ve srovnání s jinými příjemci podpory.⁵³ Konkrétně první stěžovatelka pečovala o dítě s postižením a druhá byla zařazena do programu na ochranu obětí závažného domácího násilí. Pouze u druhé stěžovatelky Soud shledal porušení zákazu diskriminace, protože by jako oběť domácího násilí přišla o bezpečné prostředí, čímž naznačil, jak by se měl výklad právní normy, jenž k prekaritě otevřeně vedl, změnit.

Problém se ukáže v komplexnějším světle, pokud připustíme, v souladu s Butler, že prekarita je sice důsledkem také politik a právních norem, např. právní úpravy sociální podpory a praxe rozhodování o příspěvcích, ale ty mohou mít hlubší původ v nezjevné dynamice v pozadí, která určuje perspektivu, z jaké nahlížíme na životy druhých. V takhle upraveném argumentu se i občanská solidarita jeví jinak, protože již nepůjde výlučně o odpověď na konkrétní incidenty, ale i na abstraktnější a hůře uchopitelné jevy, jako je rasismus, strukturální chudoba, či s ohledem na judikaturu historická marginalizace⁵⁴ určité sociální skupiny. V literatuře se někdy toto pozadí označuje pojmem struktura,

⁴⁸ Podrobně o tom píše ve své historické studii Stjernø. Viz STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*, s. 46–47.

⁴⁹ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 23. K odlišení lítosti a solidarity viz i ARENTOVÁ, H. *O revoluci*. Praha: OIKOYMENH, 2011, s. 82–88. Autor děkuje recenzentovi za upozornění na tuto pasáž.

⁵⁰ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 27.

⁵¹ Zejména viz FINEMAN, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*. *Yale Journal of Law and Feminism*. 2008, Vol. 20, No. 1, s. 1–23.

⁵² ESLP. *J. D. a A. proti Spojenému království*, stížnosti č. 32949/17 a 34614/17, rozsudek ze dne 24. 10. 2019, § 92.

⁵³ *Ibidem*, § 92.

⁵⁴ ESLP. *Alajos Kiss proti Maďarsku*, stížnost č. 38832/06, rozsudek ze dne 20. 5. 2010, § 42 (lidé s duševním postižením).

proto i občanskou solidaritu, která by na tuto dynamiku reagovala, lze pojmenovat jako strukturální.

Jak si máme představit tuto perspektivu v praxi? Vrátit se můžeme k výše zmiňovanému rozsudku ve věci *J. D. a A.* V případě první stěžovatelky s dítětem s postižením totiž Soud odlišil dva kontexty, tranzitivní opatření určená k nápravě historických nerovností a poté prevenci diskriminace vůči lidem s postižením a podporu jejich plného zapojení a integrace do společnosti. Sice není úplně zřejmé, jak s touto dualitou následně Soud pracoval, ale zdá se, že aplikoval optiku prevence. Závěr o nediskriminaci totiž racionalizoval s odůvodněním, že i kdyby stěhování bylo pro stěžovatelku „*extrémně rušivé a velmi nežádoucí*“, i tak by „*nebylo v zásadním rozporu s uznanými potřebami osob [konkrétně její dcery – pozn. autora] se zdravotním postižením ve speciálně upraveném bydlení, které však nepotřebují ze zdravotních důvodů pokoj navíc*“, pokud by se stěhovaly do sice menšího, ale pořád vhodně upraveného bydlení.⁵⁵ Ze způsobu, jak je rozsudek argumentován, se zdá, že dceru stěžovatelky Soud chápal jako pasivní objekt péče. Jinak řečeno, podstatné pro Soud bylo, že zdravotní stav dcery stěžovatelky nutně nevyžadoval mít k dispozici dvě místnosti, postačila jedna. Jiné okolnosti, jako např. hrozící negativní zkušenost ztráty domova a bezpečného prostředí, byly irelevantní, možná kvůli představě, že lidé s těžkým postižením takovou zkušenost mít nemohou. V případě, že by Soud jako výchozí motiv zvolil strukturální problém historické marginalizace lidí s postižením, pro kterou je charakteristické i jejich zpředměťování, musel by argumentaci vystavět jinak. Prožívání dcery stěžovatelky by nebylo irelevantní, ale mělo by naopak stěžejní význam v rovnici, která se jinak zdá být chladně účelová.

Co přesně znamená pojem struktura a jakým způsobem by bylo možné o občanské solidaritě uvažovat ze strukturálního pohledu, se pokusím přiblížit níže. Budu vycházet primárně z díla Iris Marion Young, a to ze dvou důvodů. Předně, Young tematizuje pojem struktury, přičemž jej zasazuje do specifického kontextu spravedlnosti. Tento pojem je důležitý z toho důvodu, že nám umožňuje uvažovat o komplexních podmínkách, za kterých vzniká nebo se udržuje situační zranitelnost. Young ve své práci postupuje tak, že si všímá negativních dopadů struktur, konkrétně jakým způsobem vytvářejí nebo udržují specifický typ nespravedlnosti, který pojmenovává jako strukturální nespravedlnost. Zvláštní je, že Young nepopisuje ideální institucionální rámec pro spravedlnost po vzoru např. Johna Rawlse, ale svůj projekt staví na poznání konkrétních podmínek a jejich znaků, které vedou ke strukturální nespravedlnosti. A to je druhý důvod, proč může její pojetí inspirovat. Umožňuje totiž dobře propojit abstraktní diskusi s praxí a na konkrétních příkladech ukázat, jak by bylo možné popsat dynamiku v pozadí prekarity, a tím se i přiblížit efektivní odpovědi na tyto situace.

3. Strukturální nespravedlnost a poznání pozadí prekarity

Původ pojmu struktura se obvykle připisuje švýcarskému lingvistovi Ferdinandu de Saussurovi, který se ve své analýze jazyka zabýval vztahy a pozicemi jednotlivých prvků v rámci celku jazyka. Jeho práce měla velký vliv na filosofii a antropologii 20. století. V politické filosofii pojem struktura nabízí různé konceptualizace. Ve filozofii práva je spojován

⁵⁵ ESLP. *J. D. a A. proti Spojenému království*, stížnosti č. 32949/17 a 34614/17, rozsudek ze dne 24. 10. 2019, § 101.

např. s představou práva jako systému určitých univerzálně platných pravidel. Píše o tom Alain Supiot v knize *Homo Juridicus*. Podle Supiota je struktura referenčním bodem, kolem něhož se organizuje „hledání základních zákonů, které řídí lidské záležitosti“. Je to systém pravidel, který nemusí být nutně výslovně uznán, aby byl účinný. Tato pravidla jsou schopna samoregulace a ponechávají prostor pro interpretační vklad, přičemž podřizují člověka tomu, co Supiot nazývá „skrytým zákonodárcem“. ⁵⁶ Z praxe ústavních soudů by reflexí struktury mohla být archeologie „klauzulí věčnosti“.

Tak jako určitá neviditelná pravidla stojí v pozadí ochrany lidských práv – alespoň podle řady ústavních soudů – tak lze uvažovat i nad existencí podobně skrytých pravidel ve společenských procesech, které ovlivňují zkušenost jednotlivců s vlastní situační zranitelností. Mohou to být i taková pravidla, které budou lidem bránit v naplňování jejich schopností se rozvíjet a užívat statut plného členství v komunitě. Řečeno slovy Young, budou vytvářet opresi, která jako řečiště určuje životní příběhy. Příkladem je rasismus, v naší společnosti zejména v podobě anti-cikanismu, který typicky nabývá podoby marginalizace, ⁵⁷ někdy až fyzického násilí. ⁵⁸ Marginalizaci a násilí Young chápe jako dvě tváře oprese z pěti, a to vedle vykořisťování, bezmocnosti a kulturního imperialismu. ⁵⁹ Marginalizace je přitom možná „nejnebezpečnější formou oprese“, píše Young, protože vylučuje celou kategorii lidí „z užitečné účasti na společenském životě“, a tím je potenciálně vystavuje „těžké materiální deprivaci, a dokonce i sociálnímu vyhlazení“. ⁶⁰ Young marginalizaci spojuje s prací. Týká se těch, kteří se z nějakého důvodu stávají nepřijatelnými pro trh práce. Jde např. o příslušníky etnických menšin, starší lidi či lidi s mentálním a psychosociálním postižením. ⁶¹

Marginalizace je dobrým příkladem při diskusi struktur ze dvou důvodů. Odkazuje na zjevný důsledek působení struktur a zároveň je to pojem, který je vlastní i lidskoprávní praxi. Marginalizace se v praxi odhaluje zejména jako materiální deprivace. A i když je tato deprivace „zmírňována sociálním státem“, samotná marginalizace i tak zůstává nespravedlivou, domnívá se Young, ⁶² protože brání realizaci schopností druhého. Příkladem z praxe je rozhodnutí ESLP ve věci *X a další proti Albánii*, které se týkalo segregace romských dětí ve školách. Soud výslovně formuloval očekávání, aby desegregační politika státu spojená s uznaným právem na inkluzivní vzdělávání byla takové povahy, aby „přerušila kruh jejich marginalizace a umožnila jim žít jako rovnoprávní občané od raných fází jejich života“. ⁶³ Jiný příklad je z judikatury Ústavního soudu. Konkrétně jde o případ, kdy soud kritizoval nezohlednění zkušenosti mladého muže s přetrvávající marginalizací. Stěžovateli nebyla přiznána bezplatná obhajoba z důvodu, že jako mladý muž se mohl podle obecných soudů zaměstnat a na obhájce si vydělat vlastní práci. Tato

⁵⁶ SUPIOT, A. *Homo Juridicus. On the Anthropological Function of the Law*. London: Verso, 2017, s. 68.

⁵⁷ Viz zejména náleží Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, ve věci, která se týkala životního příběhu muže romského původu, který se stal ještě jako dítě obětí rasově motivovaného přesídlení Romů ze Vsetína. Viz zejména body 46 a 52, ve kterých Ústavní soud poměrně detailně popisuje jeho příběh a bere do úvahy jeho zkušenost právě s rasismem.

⁵⁸ Viz například ESLP. *Lakatošová a Lakatoš proti Slovensku*, stížnost č. 655/16, rozsudek ze dne 11. 12. 2018.

⁵⁹ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*, s. 39–65.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 53.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, s. 55.

⁶³ ESLP. *X a další proti Albánii*, stížnosti č. 73548/17 a 45521/19, rozsudek ze dne 31. 5. 2022, § 84.

úvaha byla podle Ústavního soudu hypotetická a nezohledňovala jeho životní příběh.⁶⁴ Stěžovatel totiž pocházel „z marginalizované skupiny a od svého dětství žil v chudobě“, přičemž „ve svém životě pocítil toto zhoršené postavení opakovaně“.⁶⁵ Podle Ústavního soudu právě lidé „žijící v chudobě se potýkají se značnými překážkami v přístupu ke spravedlnosti“, a to ze dvou důvodů. Nejenom že „nemají finanční prostředky na právní pomoc, poplatky a další náklady“, ale zároveň mají i „horší přístup k informacím vyplývající z nerovnosti a strukturální diskriminace těch nejchudších a těch, co jsou vytlačeni na okraj společnosti“.⁶⁶

Tento případ demonstruje dvě věci. Jednak, že marginalizace se týká životní zkušenosti. Ta je komplexní a je ovlivňována strukturou v pozadí, která se projevuje např. ve zkušenosti s rasismem či extrémní chudobou. A zároveň, jak upozorňuje Young, marginalizace nemizí tím, že člověk „má kde bydlet a má jídlo“,⁶⁷ respektive stát mu uhradí náklady na obhajobu. Např. i lidé v ústavní péči, píše Young, zůstávají marginalizováni, a to navzdory tomu, že mají zajištěn určitý komfort. Jsou totiž izolováni od „organizované sociální spolupráce“. Jinak řečeno, zajištění materiální podpory by mělo být doplněno o požadavek inkluze, protože marginalizace zahrnuje i „deprivaci kulturních, praktických a institucionálních podmínek pro realizaci schopností“.⁶⁸ Například v případě institucionální péče o seniory či lidi s mentálním a psycho-sociálním postižením by to znamenalo transformovat formy péče na komunitní a inkluzivní, v případě strukturální chudoby pak komplexní podporu zejména v oblasti vzdělávání a sociálního bydlení, jak naznačil i Ústavní soud.⁶⁹

Pojem struktury vyjadřuje i negativně determinující síť pravidel a vztahů, které určují náš životní příběh např. v podobě marginalizace. Young k popisu struktury používá metaforu Marily Frye. Představme si klec s ptákem. Pokud bychom chtěli porozumět důvodům, proč je pták uvězněn, a dívali se pouze na jeden drát, bylo by to matoucí. Tím nevyšvětlíme ani nepopíšeme, proč pták neunikne a neodletí. To můžeme pouze tehdy, když vezmeme do úvahy uspořádání a propojení drátů do konkrétního celku klece.⁷⁰ Tento celek klece se stal předmětem zájmu Young v knize *Responsibility of Justice*, která vyšla po její smrti v roce 2011. Zde Young konkrétněji promýšlí specifický druh nespravedlnosti, který se vyznačuje strukturální povahou a vytváří pro některé sociální skupiny zvláštní situace zranitelnosti, včetně prekarity.

Young vychází z předpokladu – podobně jako Butler u prekarity –, že strukturální nespravedlnost není přirozená, ale umělá. Vzniká jako důsledek určitých procesů ve společnosti, které se projevují konkrétními rozhodnutími, např. přijetím, změnou, či naopak nepřijetím nějaké právní normy, anebo politik státu, včetně alokace zdrojů pro jejich naplnění. Young píše, že jde o takové „společenské procesy, které systematicky ohrožují velké skupiny osob dominancí nebo deprivací prostředků k rozvoji a uplatnění jejich schopností a zároveň umožňují jiným dominovat nebo mít k dispozici širokou škálu příležitostí k roz-

⁶⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, body 50 a 52.

⁶⁵ Ibidem, bod 46.

⁶⁶ Ibidem, bod 45.

⁶⁷ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*, s. 55.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, bod. 46.

⁷⁰ YOUNG, I. M. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 93.

voji a uplatnění svých schopností“.⁷¹ Tyto procesy Young pojmenovává jako sociálně-strukturální procesy. Jsou zvláštní v tom, že vytvářejí specifický „druh morální křivdy odlišné od protiprávního jednání jednotlivého aktéra nebo represivní politiky státu. Strukturální nespravedlnost totiž vzniká jako důsledek jednání mnoha jednotlivců a institucí, kteří sledují své konkrétní cíle a zájmy, většinou v rámci přijatých pravidel a norem.“⁷²

4. Stát citlivý na strukturální nespravedlnost

Pojem strukturální nespravedlnosti nám sám o sobě nic neříká o příčinách, které k ní vedou. Young je proto tematizuje. Příčinami strukturální nespravedlnosti jsou podle ní sociálně-strukturální procesy, které se vyznačují čtyřmi vzájemně provázanými znaky. První z nich se ukazuje v tom, jak jsme všichni objektivně omezováni naším prostředím. Tento znak nazývá objektivní omezení. Druhý znak souvisí s tím, že ve společnosti jsme každý v nějaké pozici, tj. můžeme si člověka představit, že okupuje určité místo v rámci sítě vztahů. Třetím znakem je tzv. rekurze. To je termín, který se používá pro označení situace, kdy je věc součástí sebe sama. V našem kontextu se může jednat např. o reprodukci sociálního vyloučení stejným jednáním. Představme si situaci, kdy jedna generace po druhé chodí do segregované školy s méně kvalitním kurikulem, zůstává uzavřena v nízko kvalifikované práci, v nedůstojném bydlení atd. Rekurze je problematická, protože posiluje chybné mínění o zdánlivě přirozených (ne)schopnostech. A posledním znakem jsou důsledky, které nikdo na začátku nezamýšlel, např. nedostupné bydlení napříč sociálními skupinami z důvodu chybějící efektivní regulace trhu.

První znak, tzv. *objektivní omezení* zakoušíme v určité míře všichni. Young odkazuje na metaforu Jeffreyho Reimana a píše, že sociálně-strukturální procesy fungují jako kanál, který nás sice omezuje, ale zároveň nebrání proudění. Omezení je faktické, přičemž tato fakticita je dvojí povahy, materiální a institucionální.⁷³

Materiální fakticita odkazuje na Jeana-Paula Sartra a jeho myšlenku setrvačnosti.⁷⁴ Young píše, že téměř každá záležitost v našem životě je poznačena kulturou, lidskou činností a lidskými rozhodnutími. V tomto smyslu je svět materializován, je doslova nějak fyzicky uspořádán bez našeho přičinění a my pouze prožíváme důsledky předchozích rozhodnutí o podobě fyzického světa, ve kterém žijeme. Představit si můžeme hranice mezi státy. Jde o umělé bariéry, které fyzicky zakoušíme. Young jako příklad uvádí urbanistická řešení měst či fyzickou podobu obydlí. V lidskoprávním kontextu je dobrým příkladem bariérovost fyzického prostředí, např. veřejné dopravy či veřejných budov, a povinnost zajistit fyzickou přístupnost prostředí pro lidi s postižením.⁷⁵ Jiným příkladem je architektura systému sociální či psychiatrické péče, který je ve střední Evropě závislý na fyzické – materiální – existenci velkokapacitních a mnohdy izolovaných ústavů. Alternativou by byla hustá a dostatečná síť fyzicky přístupných komunitních a terénních služeb, která by povahu objektivního omezení v případě určité události, např. ataky duševní nemoci

⁷¹ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 52.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, s. 53.

⁷⁴ SARTRE, J. P. *Critique de la raison dialectique. Théorie des ensembles pratiques*. Paris: Gallimard, 1960, s. 359.

⁷⁵ K významu pojmu přístupnost viz Obecný komentář Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením č. 6 (CRPD/C/GC/6), a č. 2 (CRPD/C/GC/2).

či vzniku potřeby samostatného bydlení pro člověka s mentálním postižením, určovala zcela odlišně.

Institucionální fakticita souvisí s pravidly, ať už s normami, či s implicitními sociálními pravidly, která nás omezují, či naopak zmocňují k jednání. Nám blízkým příkladem by mohly být překážky v přístupu ke spravedlnosti, a tedy i nápravě v situacích, kdy odpovědnost za porušení práv nese orgán veřejné moci. Konkrétně krátká promlčecí lhůta nároku náhrady imateriální újmy podle zákona č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti státu za způsobenou škodu,⁷⁶ či poplatková povinnost v případě, že člověk se pokouší domoci nápravy za porušení svých práv ze strany veřejné moci.⁷⁷ Zatímco pro některé ani lhůta ani soudní poplatek nemusí představovat výraznější omezení, pro jiné jde o překážky, které už na začátku zásadně ovlivní rozhodnutí svůj příběh přinést před soudce. Jiným příkladem by mohla být povinnost přijmout procesní úpravy a přizpůsobit trestní řízení bezpečí oběti. Například v rozsudku *Y. proti Slovinsku* ESLP uvedl, že trestní řízení by mělo být organizováno takovým způsobem, aby byla přijata adekvátní opatření za účelem ochrany obětí, a to za předpokladu, že taková opatření budou slučitelná s účinným výkonem práv obhajoby.⁷⁸ Bezpečnost prostředí může ovlivnit ochotu obětí skutek oznámit.

Druhým znakem je *posouzení pozice*. Young vychází z představy společnosti jako prostoru, kde jsou jednotlivci v různých pozicích a v těchto pozicích i ve vzájemných vztazích. Opírá se o sociologické teorie Petera Blaua a Pierra Bourdieua. Podle nich struktura vyjadřuje multidimensionalitu prostoru, jak píše Blau, či pole, pokud bychom použili slovník Bourdieua, ve kterém jsou lidé vždy v nějakých vzájemných vztazích.⁷⁹

Představa určitého pole či prostoru, kde všichni máme nějaké místo a zároveň jsme součástí jisté sítě, má podle Young význam z toho důvodu, že pokud budeme uvažovat o členech společnosti z hlediska jejich sociálních pozic, nebudou nás zajímat jejich individuální preference, schopnosti a vlastnosti, ale spíše vztahy v této síti, kterou můžeme označit i jako společnost. Jak dál dodává, existence vztahů předchází interakci. Nejenomže existující vztahy podmiňují očekávání při těchto interakcích, ale i možnost do nich vstupovat. Když si toto uvědomíme, konkrétní rozhodnutí konkrétních lidí v konkrétních případech se bude jevit mnohem komplexněji,⁸⁰ protože bude ovlivněno jejich výchozí pozicí v síti vztahů.

Příkladem z praxe ESLP může být případ *Hudorovič a další proti Slovinsku*, který se týkal přístupu k vodě v případě dvou romských rodin žijících v osadách. Vláda se bránila i tím, že rodiny k vodovodu připojit nelze, protože jde o černé stavby. Soud sice uznal, že Romové jsou tzv. zvláště zranitelnou skupinou a trpí v důsledku historické marginalizace,

⁷⁶ Pouze šestiměsíční lhůta pro uplatnění nároku na náhradu imateriální újmy podle zákona č. 82/1998 Sb. byla kritizována Výborem OSN proti mučení. Důvod je ten, že tato promlčecí lhůta se týká i případů špatného zacházení, kdy jsou pachatelé příslušníci například policie. Výbor proto doporučil, aby se „zvážilo prodloužení lhůty pro podávání nároků podle zákona o odpovědnosti státu, aby oběti mohly získat spravedlivé a přiměřené odškodnění“. Viz Výbor proti mučení, OSN. *Závěrečná doporučení k šesté periodické zprávě České republiky*, č. CAT/C/CZE/CO/6 ze dne 6. 6. 2018, odst. 31.

⁷⁷ Viz usnesení Ústavního soudu ze dne 18. 6. 2019, sp. zn. III. ÚS 634/19-1, podle kterého „je-li v žalobě kumulováno více nároků se samostatným skutkovým základem, je třeba vybrat soudní poplatek za každý takto žalovaný nárok, neboť každý z nároků by mohl být žalován zvlášť“.

⁷⁸ ESLP. *Y. proti Slovinsku*, stížnost č. 41107/10, rozsudek ze dne 28. 5. 2015.

⁷⁹ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*, s. 56–57.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 57.

jejich výchozí postavení se ale nepromítlo do hodnocení namítané nespravedlnosti. Dobře to popisuje disentující soudce Pavlí, který právě na výchozí pozici – v právním slova smyslu výchozí zvláštní zranitelnosti neboli, slovy Butler, prekaritě – konstruoval zcela odlišný narativ.⁸¹ Píše, že „nedostatečný přístup k čisté vodě a hygienickým zařízením má tendenci udržovat stigmatizaci a segregaci romských komunit a nijak nepomáhá proti stávajícím předsudkům vůči nim“. Existují proto podle Pavliho dobré důvody pro odmítnutí argumentu, že osadu nelze připojit k vodovodu z důvodu, že jde o černé stavby. Přeci primárně jde o „otázky historické spravedlnosti – protože romské komunity, včetně těch v tomto případě, nemusely mít v minulosti skutečnou možnost volby při usídlení v určitých neformálních lokalitách“.⁸²

Tento rozsudek poukazuje na riziko plochého porozumění jinak komplexní a vrstevnaté výchozí situaci, která má často svůj historický kontext. V případě pozice, tak jak to nastiňuje Young, nás musí zajímat výchozí postavení sociální skupiny nebo jednotlivce v kontextech, včetně toho historického a sociálního. Důvod je ten, že tato pozice nutně ovlivňuje rozsah a povahu vztahů, které skupina či členové skupiny mají možnost vytvářet, udržovat, nebo naopak, ve kterých jsou uzamčeni a které nemohou sami snadno změnit. Tedy zatímco první znak strukturální nespravedlnosti klade důraz na omezení skupin, ať už fyzickým prostorem, či pravidly, v případě pozice jde o posouzení jiné míry omezení, či naopak zmocnění. Takové, která bude závislá na výchozí pozici ve společnosti.

Další, třetí charakteristika strukturálních procesů se týká předpokladu, že struktury mají tzv. rekurzivní funkci. To znamená, že strukturu tvoří jednání, při němž lidé využívají stejná pravidla a stejné zdroje, které tuto strukturu zároveň i definují. Rekurze je pojem, který označuje situaci, kdy je pojem definován sebou samým, anebo jinak, kdy obraz obsahuje menší kopii sebe. V sociologii se rekurzivní povahou struktur zabýval Anthony Giddens a na jeho myšlení Young navazuje. Podle Giddense mají struktury duální povahu, tvoří stejná pravidla a zdroje a zároveň jsou jimi tvořeny. Píše, že struktura je „jak médium, tak výsledek“ určitého jednání.⁸³ V pojetí Young se rekurzivní povaha struktury projevuje v diferenci mezi jednotlivými sociálními pozicemi. Ty jsou totiž definovány právě tím, jaká pravidla se v dané společnosti vztahují na konkrétní lidi a kolik zdrojů mohou využívat, aby dosahovali svých cílů. Young píše, že lidé jednají v těch rámcích, v nichž poznají pravidla, tzn. chápou, že ostatní mají určitá očekávání, jak se věci dělají, respektive jak se chovat a podle toho reagují. Jednání, které těmto pravidlům odpovídá, je často rutinní. Zároveň jde i o otázku zdrojů. S odkazem na Giddense uvádí, že zdroje nejsou pouze materiální, ale jde o vše, na co se lidé spoléhají při rozvíjení nebo posilování svých schopností dosahovat určitých cílů. Platí přitom, že aby lidé nějak jednali, musí pravidla a zdroje poznat. S odkazem na Bourdieua dodává, že postačuje tzv. habitus, tj. určitá praxe, kterou si internalizujeme právě s ohledem na to, v jaké sociální pozici se nacházíme.

Z lidskoprávní praxe lze motiv rekurzivní povahy struktury postřehnout například v odůvodnění rozsudku ve věci *D. H. proti České republice*. Konkrétně v kontextu speci-

⁸¹ ESLP. *Hudorovič a další proti Slovinsku*, stížnosti č. 24816/14 a 25140/14, rozsudek ze dne 10. 3. 2020, odlišné stanovisko soudce Pavliho, § 13.

⁸² *Ibidem*, § 14.

⁸³ GIDDENS, A. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. Los Angeles: University of California Press, 1979.

fické obrany české vlády, která se pokusila segregaci romských dětí ve speciálních školách ospravedlnit tím, že rodiče s tímto opatřením souhlasili. Vláda se v podstatě dovolávala uznání, že sociální pozice Romů má mít rekurzivní povahu. Zjednodušeně řečeno, že stávající marginalizace by mohla ospravedlnit pokračující marginalizaci. Soud tento argument nepřijal, ale s paternalistickým odůvodněním, že rodiče nebyli schopni informované rozhodnutí učinit, tedy jejich jednání nebylo kompetentní. Přístup, který formuluje Young, by umožnil obranu vlády stejně dobře odmítnout, ale bez problematického zneschopňujícího narativu. A to tím, že by Soud více zohlednil jednání rodičů s ohledem na jeho habituální povahu z důvodů jejich sociální pozice a specifických omezení, kterým čelili, včetně zdrojů, které neměli k dispozici, aby udělali rozhodnutí, jenž by bylo nejenom informované, ale i svobodné. Jádrem argumentu tak mohla zůstat schopnost, respektive i neschopnost učinit informované rozhodnutí, ale nikoliv protože rodiče sami byli „bez vzdělání“,⁸⁴ ale protože by stát neměl být lhostejný vůči rekurzivní povaze zjevně překerní situace, např. segregovaného vzdělávání.

Poslední, čtvrtá charakteristika se týká toho, že strukturální procesy mají *nezamýšlené důsledky*. Young zde opět navazuje na Sartra, který si všímá, že když se lidé pokouší dosáhnout vlastních cílů, kumulativně tím vytvářejí situaci, která naplňování těchto cílů může bránit. Sociální struktura, píše Young, se týká kumulovaných výsledků jednání masy jednotlivců, kteří uskutečňují své vlastní projekty, často nekoordinovaně s mnoha dalšími. Kombinace individuálního jednání ovlivňuje podmínky, za kterých následně jednají druzí, a mnohdy vede k takovým důsledkům, které žádný ze zúčastněných aktérů na počátku nezamýšlel. Někdy jsou tyto nezamýšlené následky dokonce v rozporu se záměrem většiny aktérů.⁸⁵ Young jako příklad uvádí volný trh s bydlením, který není regulován a kde jednání velkého počtu různých aktérů vede k posílení „zranitelnosti velkého počtu lidí“.⁸⁶ Má na mysli ztrátu sociální rozmanitosti, gentrifikaci na straně jedné a ghettoizaci na straně druhé.

Problematika bydlení je dobrý příklad, protože se bezprostředně týká naší lokální zkušenosti s dlouhodobě neřešeným problémem chybějícího systému sociálního bydlení.⁸⁷ Na tento problém přes dvacet let upozorňuje Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Už v roce 2002 Výbor uvedl, že je „hluboce znepokojen akutním nedostatkem bytů a privatizací některých veřejných bytových fondů, které vedly k prudkému nárůstu nájemného, nucenému vystěhování a bezdomovectví“⁸⁸ a doporučil vytvořit „programy bydlení, a to zejména pro znevýhodněné a marginalizované skupiny“.⁸⁹ Nejenom, že k tomu nedošlo, ale dokonce jsme byli svědky regulace trhu s bydlením takovým způsobem, aby bylo možné z měst a obcí vylučovat chudé lidi. Tuto regulaci zrušil Ústavní soud pro

⁸⁴ ESLP. *D. H. proti České republice*, stížnost č. 57325/00, rozsudek Velkého senátu ze dne 13. 11. 2007, § 203.

⁸⁵ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*, s. 63.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 64.

⁸⁷ Viz nálezy Ústavního soudu ze dne 25. 4. 2023, sp. zn. II. ÚS 2533/20.

⁸⁸ Výbor pro hospodářská, sociální a kulturní práva, OSN. *Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, č. E/C.12/1/Add.76 ze dne 5. 6. 2002, odst. 19.

⁸⁹ *Ibidem*, odst. 38. Při posledním přezkumu v roce 2022 Výbor OSN své znepokojení musel zopakovat, protože ani po dvou dekadách a bezprecedentním ekonomickém růstu „stát ani nezavedl komplexní systém sociálního bydlení, ani nepřijal zákon o sociálním bydlení“. E/C.12/CZE/CO/2, odst. 16. Absence systému sociálního bydlení byla předmětem přezkumu i na půdě Evropského výboru pro sociální práva, a to konkrétně ve věci *European Roma and Travellers Forum (ERTF) proti České republice*, č. 104/2014. Není překvapivé, že Výbor konstatoval porušení čl. 16 Evropské sociální charty.

rozpor s právem na pomoc v hmotné nouzi, a to i s odkazem na chybějící systém sociálního bydlení.⁹⁰

Problém, na který nezamýšlené důsledky odkazují, se týká významu komplexnější regulace. V případě rekurzivní funkce struktury je zase důležité posoudit možnosti prolamování takového jednání, které by upevňovalo marginalizaci. Zcela konkrétně by nás mohly zajímat dvě věci. Na jedné straně pravidla, podle kterých se lidé chovají a rozhodují ve svých unikátních pozicích, a zdroje, které mají k tomu k dispozici, a na straně druhé otázka, jestli by se daná pravidla neměla změnit a zdroje posílit, např. alokováním specifické pozitivní povinnosti.⁹¹ V případě posouzení nezamýšlených důsledků už nejde o poznání, na základě jakých pravidel a podle jakých zdrojů lidé jednají a jestli nejsou tato pravidla problematická, respektive zdroje neadekvátní, ale nutné je vzít do úvahy dynamiku jednání velkého počtu aktérů. Toto jednání se může stát ohrožením právě v těch situacích, kdy není regulováno. A jak upozorňuje Young, těmi nejohroženějšími se snadno stanou právě ti, kteří už ve zvýšené míře situační zranitelnosti, včetně prekarity čelí.

Čtyři diskutované charakteristiky zvláštní dynamiky, která podle Young vede k fenoménu strukturální nespravedlnosti, lze chápat zrcadlově i jako popis toho, vůči čemu by stát neměl být lhostejný. Jinak řečeno, na jaké situace by měla občanská solidarita reagovat. Konkrétně na objektivní omezení druhých a jejich sociální pozici, na specifická pravidla a zdroje, které negativně ovlivňují jednání a rozhodnutí lidí, a na nezamýšlené důsledky, které vyplývají z jednání velkého počtu aktérů a vyžadují komplexní regulaci. Pokud přijmeme tento předpoklad, otevře se před námi otázka, jakým způsobem efektivně zajistit, aby stát nebyl lhostejný, a to tím spíše, pokud si uvědomíme, že fenomén prekarity je komplexní. Prekérní bývá situace celých sociálních skupin, nikoliv pouze jednotlivců, a efektivní reakce na prekaritu si nejspíš vyžaduje paletu možností odpovědět. Proto se musíme ptát, jestli je v rámci ústavněprávní ochrany žádoucí, aby nároky vznášely skupiny lidí, za jakých podmínek, a o jak vrstevnaté reakci v rámci lidskoprávní ochrany by bylo možné uvažovat.

Závěr

V tomto příspěvku jsem představil pojem solidarity, jak je aktuálně diskutován v politické filosofii. Konkrétně se jedná o tři podoby solidarity, a to solidaritu sociální, občanskou a politickou. Tyto tři podoby solidarity lze chápat i tak, že odpovídají na tři otázky. První se týká požadavku vysvětlit, *proč* nebyť lhostejný vůči situaci zranitelnosti druhého. Jedna z možných odpovědí odkazuje na motiv sociální solidarity jakožto schopnosti odpovědět na situaci druhého. Druhá otázka se týká poznání této situace, která už vyžaduje odpověď, tedy vůči *čemu* nebyť lhostejný. Zde jde o nalezení určitého pojmového rámce, který by nám umožňoval poznat, na co přesně následně cíleně reagovat. Třetí otázka navazuje, protože ono poznání otevírá problém způsobu, tedy *jak* nebyť lhostejný.

⁹⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 24. 8. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 40/17, bod. 72.

⁹¹ Konkrétním příkladem může být formulace specifické pozitivní povinnosti v rozsudku Soudu Oršuš a Ostatní proti Chorvatsku (stížnost č. 15766/03, rozsudek Velkého senátu ze dne 16. 3. 2010, § 177) zajistit aktivní a strukturované zapojení sociálních služeb, aby došlo k posílení – slovy Young – zdrojů, které by mohli stěžovatelé čerpat, aby lépe zvládli školní kurikulum a školu zbytečně neopustili.

V této práci jsem se věnoval pouze druhé otázce, respektive solidaritě chápané jako občanská solidarita. Vyšel jsem přitom z práce Young, konkrétně z jejího pojmu strukturální nespravedlnosti, která může způsobovat prekaritu, tedy ve smyslu Butler maximalizovat situační zranitelnost lidí. Postupoval jsem tak, že jsem diskusi otevřel stručným přiblížením pojmu struktury, abych se následně mohl podrobněji věnovat čtyřem charakteristikám těch procesů, které podle Young vedou ke strukturální nespravedlnosti. Popis těchto znaků byl důležitý z toho důvodu, že jde podle Young o jevy, vůči kterým by stát neměl zůstat netečný. Jinak řečeno, do popředí se dostala právě otázka občanské solidarity. Můj příspěvek byl veden cílem přispět k lepšímu porozumění jednomu z důležitých pojmů nejenom současné politické filosofie, ale i praxe a snahou ukázat, že solidarita je nejenom pojem produktivní z hlediska teorie, ale potenciálně i lidskoprávní praxe. Zároveň je nutné přiznat, že příspěvek je do určité míry zkratkovitý, a to minimálně ve smyslu vztahu strukturální nespravedlnosti a strukturální nerovnosti. Je totiž otevřenou otázkou, jestli lze chápat oba pojmy synonymně. Sama Young, zdá se, rozdíl přehlízí a kloní se k překrytí obou pojmů.⁹² Ve svém příspěvku nediskutuji, jestli jde o správné řešení, respektive jaký jiný vztah bychom mohli uvažovat, a to je zajisté omezení, které se snad podaří napravit v jiném příspěvku.

---

⁹² YOUNG, I. M. Structural Injustice and the Politics of Difference. In: GRABHAM, E. – COOPER, D. – KRISHNADAS, J. – HERMAN, D. (eds). *Intersectionality and Beyond: Law, Power and the Politics of Location*. New York: Routledge-Cavendish, 2009, s. 273–295.

Three Faces of Solidarity and Solidarity as a Response to Structural Injustice

Maroš Matiaško (<https://orcid.org/0009-0004-8893-4269>)

Abstract: The paper examines the concept of solidarity as discussed in contemporary political philosophy. It is a concept that has remarkable constitutional-legal relevance, but it has received much less attention than other concepts. In the literature, solidarity is understood as a polysemantic concept and typically three forms of solidarity are distinguished: social, civic and political solidarity. In this paper, I will introduce these three forms of solidarity and then look more closely at civic solidarity. The latter is associated with the concept of the welfare state and draws our attention to the specificities of relations that already emerge in the political community and can produce arrangements that could be described as unjust. And it is precisely the motif of injustice, in its specific form of structural injustice as Iris Marion Young has thought of it, that guides my discussion of civic solidarity and its relevance for constitutional and human rights theory and practice, because it points to specific background phenomena to which we should not be indifferent.

Keywords: solidarity, structural injustice, Iris Marion Young, precarity, human rights